

УДК 373.2.015.31:502/504
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/50-38>

Тамара АНДРЕЄВА,
orcid.org/0000-0002-5923-1589
кандидатка філософських наук,
доцентка кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Україна) andreeva.tamara.t@gmail.com

Світлана ДЕМ'ЯНЕНКО,
orcid.org/0000-0002-0161-7024
кандидатка педагогічних наук,
доцентка кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Україна) demianenko.lana@gmail.com

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДІТЕЙ РІЗНОВІКОВИХ ГРУП ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЗАСОБОМ ДИДАКТИЧНОЇ ГРИ

У статті представлено короткий історичний екскурс в проблему виникнення та розвитку поняття «культура», «екологія», «екологічна культура», сучасні підходи до теоретичного аналізу цих понять. Формування екологічної культури відбувається під впливом багатьох чинників – природного і суспільного середовища, творів мистецтва, але без цілеспрямованого педагогічного керівництва цей процес буде відбуватися повільно, можлива також наявність випадкових негативних факторів. Провідною діяльністю дітей дошкільного віку є гра. Саме в ігровій діяльності невимушеній і доброзичливій обстановці діти засвоюють доступні знання про екологію і біологію рослин і тварин, про геобіоценози. В статті розкрито психолого-педагогічні засади формування екологічної культури в різновіковій групі. Тільки спланована систематична робота вихователя, який володіє знаннями та педагогічною майстерністю, розуміє і відчуває тонкий світ дитинства, емоційно, захоплююче подає матеріал взаємодіють, створюють надутворення спільного досвіду і користуються ним також сприятиме формуванню емоційного інтелекту підростаючого покоління як однієї з важливих умов побудови толерантного суспільства на засадах принципів екологічної етики. Наведено найголовніші складники, які пов'язані з емоційним інтелектом і сприятимуть формуванню як екологічної культури, так і емпатії та поведінки в соціумі на засадах поваги до інших (за Данієлом Гоулманом): впевненість, допитливість, цілеспрямованість, самоконтроль, зв'язок і здатність контактувати з іншими, уміння спілкуватися, взаємодопомога.

Доступними засобами для такої роботи виступають дидактичні ігри. Авторки обґрунтовують та досліджують можливості формування екологічної культури у дітей різновікової групи під час їх використання, наводять та уточнюють сутність понять «дидактика», «дидактична гра» виділяють принципи, педагогічні умови та найбільш доцільні форми роботи для формування у дітей різновікової групи екологічної культури та етичного ставлення до природи засобами дидактичних ігор. Наводиться приблизний перелік ігор, які відповідають педагогічним вимогам та можуть бути використані в роботі сучасних закладів дошкільної освіти.

Ключові слова: екологічна культура, дидактичні ігри, різновікова група.

Tamara ANDREIEVA,
orcid.org/0000-0002-5923-1589
PhD in Pedagogy,
Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of Pre-School Education
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
(Pereiaslav, Ukraine) andreeva.tamara.t@gmail.com

Svitlana DEMIANENKO,
orcid.org/0000-0002-0161-7024
PhD in Philosophy,
Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of Pre-School Education of
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
(Pereiaslav, Ukraine) demianenko.lana@gmail.com

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF FORMING ENVIRONMENTAL CULTURE OF CHILDREN OF DIFFERENT AGE GROUPS BY MEANS OF A DIDACTIC GAME IN KINDERGARTENS

The article presents a short historical overview into the problem of origin and development of the notion of "culture", "ecology", "ecological culture", modern approaches to the theoretical analysis of these notions. The formation of environmental culture takes place under the influence of many factors: the influence of the natural and social environment, works of art, but without a purposeful pedagogical leadership this process will not be carried out entirely, the occurrence of accidental negative factors is also possible. The main activity for pre-school children is play, and it is in the game that children learn accessible knowledge about the ecology and biology of plants and animals, about biogeocenoses in a non-violent and positive environment. The article reveals the psychological and pedagogical basics for the formation of environmental culture in different groups. Only a well-planned systematic work of an educator who possesses the knowledge and pedagogical skill, understands the world of childhood, emotionally, enthusiastically presents the material can form an ethical attitude to the nature. Such work with children of different ages, who are constantly interacting enables them to build an empathetic intelligence among the younger generation, which is an important prerequisite for building a tolerant society based on environmental ethics. The most important factors associated with emotional intelligence are listed which will contribute to the development of both environmental culture and empathy and behaviour in society based on respect for others (by Daniel Goleman): assertiveness, perseverance, self-control, communication and the ability to relate to others, the ability to communicate, mutual assistance.

Didactic games are available for this work. Authors investigate possibilities of developing an environmental culture in children of different age groups through their use, defining and clarifying the essence of the notion of "didactics", "Didactic Game", define the principles, pedagogical conditions, and most appropriate forms of work to form environmental culture and ethical attitude towards nature by means of didactic games among children of various groups. An approximate list of games, which meet pedagogical requirements and can be used in the work of modern pre-school educational institutions, is given.

Key words: environmental culture. didactic games. diversity group.

*Обов'язок кожного з нас – виховати в оточуючих необхідне усвідомлення того, що охорона природи і раціональне використання її ресурсів стають віднині їх невід'ємним особистим і суспільним обов'язком.
Люсьєн Матьє*

Постановка проблеми. В ХХІ столітті проблема охорони природи постає як одна з найбільш актуальних у планетарному масштабі. Її вирішення пов'язують з виживанням людської цивілізації, адже природне довкілля під впливом наслідків науково-технічного прогресу зазнає незворотних змін, а в деяких аспектах наближається до кризового стану. Проблема знайшла своє відображення у встановленні міжнародно визнаної стратегії розвитку людства, у Цілях сталого розвитку ООН до 2030 року. Зокрема ціль №13 спрямована на пом'якшення наслідків зміни клімату, ціль №14 збереження морських ресурсів, ціль №15 захист та відновлення екосистем суші, деякі інші цілі приховано націлені на охорону природу, такі як ціль №7 щодо доступної та чистої енергії (Цілі сталого розвитку ООН, 2016). На сучасному етапі в Українській державі питання охорони природи й формування екологічної культури перебувають теж в центрі уваги, адже екологічна ситуація в Україні, як і в усьому світі, надзвичайно загострилася (Указ Президента України №392/2020, 2020). Ювал Ной Харарі, професор історичного факультету Єврейського

університету в Єрусалимі, зазначає: «Справжнім ворогом сучасної економіки є екологічний колапс. І науковий прогрес, і економічний розвиток відбуваються в рамках нестійкої біосфери, а оскільки вони набирають темпів, ударні хвилі дестабілюють екологію. Щоб забезпечити кожній людині такі самі стандарти життя, як у могутніх американців, нам треба буде ще кілька планет, однак у нас є лише одна. Якщо прогрес і розвиток дійсно призведуть до руйнації екосистеми, це коштуватиме дуже багато не лише для кажанів-вампірів, лисиць і кроликів, але й для людини розумної. Екологічне руйнування зумовить економічну руїну, політичні заворушення, падіння стандартів життя людини й може загрожувати самому існуванню людської цивілізації» (Харарі, 2020: 264). У цьому контексті особливого значення набуває всебічне дослідження і переосмислення світоглядних засад природоохоронної діяльності. Особливо важливо розпочати таку роботу з дітьми починаючи раннього віку.

Сучасна система екологічної освіти має забезпечувати:

1) збереження і продовження української культурно-історичної традиції в ставленні до природи як основної умови життя людини;

2) виховання у людини ціннісного ставлення до рослин і тварин, біоценозів, до планети в цілому згідно базових принципів екологічної етики.

Відповідно, у Базовому компоненті дошкільної освіти зміст освітньої лінії «Дитина у природі»

ному довкіллі» містить доступні дитині дошкільного віку уявлення про природу планети Земля та Всесвіт, розвиток емоційно-ціннісного та відповідального екологічного ставлення до природного довкілля. Природнича освіченість передбачає наявність уявлень дитини про живі організми і природне середовище, багатоманітність явищ природи, причинно-наслідкові зв'язки у природному довкіллі та взаємозв'язок природних умов, рослинного і тваринного світу, позитивний і негативний вплив людської діяльності на стан природи. Ціннісне ставлення дитини до природи виявляється у її природодоцільній поведінці, а формувати її можна в практичній та ігровій діяльності. (Базовий компонент, 2021).

Провідною діяльністю дітей дошкільного віку є гра, особливо цінними для формування екологічної культури є дидактичні ігри. В українській педагогічній науці проблема формування екологічної культури у дітей різновікової групи засобами дидактичної гри досліджена недостатньо повно і потребує більш детального розгляду.

Аналіз досліджень і публікацій. Психолого-педагогічні особливості формування екологічної культури були предметом наукових пошуків Г. Беленької, Н. Лисенко, З. Плохій, Г. Тарасенко, Н. Яришевої та ін.. Ефективність застосування дидактичних ігор у навчанні дошкільників переконливо доведена в роботах Л. Артемової, В. Богуславської, А. Бондаренко, І. Кононової, О. Смирнової, О. Янківської та ін. У виявленні особливостей навчання і виховання дітей в різновікових групах слід звернутися до праць А. Давидчук, А. Михайлової, І. Печенко, О. Попович, Л. Русан, А. Тамбовцевої та ін.

Невирішені частини загальної проблеми. Дотепер проблема формування екологічної культури засобом дидактичної гри в різновікових групах закладів дошкільної освіти перебувала поза увагою дослідників. На наше переконання, потребують розкриття такі питання як принципи, педагогічні умови та найдоцільніші методи і форми роботи в даному напрямку.

Мета статті – висвітлити теоретичні підходи до формування екологічної культури засобом дидактичної гри в різновікових групах, а також принципи, педагогічні умови та найдоцільніші форми роботи в даному напрямі в сучасних закладах дошкільної освіти.

Завдання статті – розкрити психолого-педагогічні засади, теоретичні основи та змістовий компонент особливостей формування екологічної культури засобом дидактичної гри в різновікових групах закладів дошкільної освіти, дати харак-

теристику найбільш ефективних засобів, форм і методів педагогічної роботи, що сприяють формуванню природодоцільної поведінки.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової та методичної літератури показав, що єдине, загальноприйняте визначення терміну «культура» нині відсутнє. В короткому тлумачному словнику української мови, який побачив світ у 1978 році, написано: «культура – 1. Все, що створено людським суспільством і існує завдяки фізичній і розумовій праці людей, на відміну від явищ природи. 2. Сукупність досягнень суспільства в науці, мистецтві, в організації державного і суспільного життя у кожен історичну епоху» (Короткий тлумачний словник, 1978:124). Педагогічний словник наводить таке визначення «**Культура** (від лат. cultum - виховання, освіта, розвиток) – сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають і історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності... Водночас під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості людей. Також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності» (Гончаренко, 1997:182). За допомогою цього поняття можна визначити соціально – історичне значення для членів соціуму в цілому і особистісний сенс для кожного індивіда важливих явищ дійсності. Культура – це вияв свідомої діяльності людей, вона характеризує ступінь їх свободи, толерантності та доцільності по відношенню до природної і соціальної дійсності.

Культура як соціальне явище в найзагальнішому вигляді може бути визначена як спосіб життя людини і суспільства у відповідності з гармонією. І в цьому статусі культура представляє найважливіший компонент і показник рівня розвитку людської цивілізації та виконує декілька функцій.

Пізнавальна функція культури пов'язана зі здатністю концентрувати, узагальнювати і розповсюджувати соціальний та індивідуальний досвід попередніх та нинішніх поколінь людей. Тим самим вона набуває здатності накопичувати найповніші знання про світ людини і світ природи, створюючи тим самим сприятливі можливості для їх пізнання і освоєння. Суспільство є інтелектуально, морально і духовно багатим настільки, наскільки ним використовуються знання, які знаходяться в культурному фонді ноосфери. Всі типи суспільств суттєво відрізняються насамперед по цій ознаці.

Нормативна функція культури пов'язана насамперед з регулюванням і приведенням до

загальноприйнятих в цивілізованому світі норм різних сторін і видів суспільної і особистої діяльності людей в галузі праці, побуту, міжособистісних стосунків та в ставленні до природного довкілля. Культура також впливає на поведінку людей і регулює їх вчинки, дії, вибір тих чи інших матеріальних і духовних цінностей.

Ціннісна функція культури формує у людини певні ціннісні потреби і спрямування. Культуру прийнято визначати через протиставлення її природним явищам. Однак насправді в процесі еволюції суспільства виникає наростаюче їх взаємопроникнення і взаємообумовленість.

Отже, **культура** – це прояв свідомої діяльності людини. Це поняття характеризує ступінь свободи суб'єкта по відношенню до природної і соціальної необхідності. Культура як соціальне явище, як форма суспільної свідомості може бути визначена в самому загальному вигляді як «спосіб життя» людини і суспільства. І в цьому своєму статусі культура являє собою найважливіший компонент і показник рівня розвитку людської цивілізації.

Екологія (від дав.-гр. *οἶκος* - середовище, житло і *λόγος* - вчення, наук) -біологічна дисципліна, яка вивчає взаємовідносини організму з середовищем існування, а також організацію і функціонування надорганізмів систем, охоплює вивчення глобальних процесів на планеті Земля, вивчення мешканців океанів і суходолу та біологічної взаємодії. Термін вперше запропонував німецький біолог Ернст Геккель в 1866 р. в книзі «Загальна морфологія організмів» («*Generelle Morphologie der Organismen*») для позначення біологічної науки, яка вивчає взаємовідносини організмів з їх середовищем. Стосовно рослин цей термін вперше був використаний данським ботаніком Е. Вармінгом у 1895 році.

Екологія в даний час є важливою науковою основою раціонального використання природних ресурсів та стійкого розвитку суспільства, охорони біологічного різноманіття. Екологічне знання дозволяє розробити дієві кроки до подолання екологічної кризи та вирішувати інші екологічні проблеми.

Сучасні дослідники пропонують таке визначення: **«Культура екологічна** – культура всіх видів людської діяльності, так чи інакше пов'язаних з пізнанням, освоєнням і перетворенням природи, складається із знання та розуміння нормативів, усвідомлення необхідності їх виконання, формування почуття відповідальності за долю природи, розробки природоохоронних заходів та безпосередньої участі у їх проведенні..., свідоме засвоєння й оволодіння культурою екологічною має

розпочинатися ще з дитинства, одночасно з засвоєнням положень загальної культури» (Екологія, 2002: 241). Екологічна культура звернена до двох світів: природного довкілля і внутрішнього світу людини. Своїми цілями вона спрямована на забезпечення раціонального природокористування та на виховання етичного ставлення до природи на засадах природоцентризму. Тому екологічна культура не є чимось несуттєвим чи вторинним для існування людини: вона становить саму його функціональну основу, уможливаючи доцільне й ефективне природокористування.

Екологічна культура виступає засобом взаємодії людини з конкретним природним середовищем, це напрям людської діяльності та мислення, від якого істотним чином залежать нормальне існування сучасної цивілізації, її сталий розвиток у майбутньому. Екологічна культура має давню історію, вона є органічною складовою людського суспільства з часів його виникнення. Водночас вона є важливою в ХХІ столітті, коли людство дедалі більше усвідомлює необхідність зміни життя, з тим щоб воно стало більш безпечним, здоровим, стабільним, передбачуваним, щоб екологічна культура кожного зокрема і всіх разом стала імперативом буття.

В основу концепції екологічної культури, покладено діяльнісний підхід. Тому екологічна культура включає коло питань, пов'язаних з використанням людиною природи, перетворенням її у власних інтересах, а також з наслідками такої діяльності. Особливості екологічної культури українського народу, її традиційні риси та сучасний стан дають підстави стверджувати, що український менталітет з найдавніших часів до сьогодення націлює людину на тонке відчуття стану навколишньої природи та раціональне природокористування. Засади екологічної культури мають стати складовою частиною світогляду і виміром практичних дій кожної людини у сфері природокористування, запорукою порядку довкілля і забезпечення сталого розвитку та поступу людської цивілізації.

Сучасне суспільство опинилося перед вибором: або зберегти існуючий спосіб взаємодії з природою, що може призвести до екологічної катастрофи, або зберегти біосферу, придатну для життя, але для цього необхідно змінити сформований тип діяльності. Останнє можливе за умови докорінної перебудови світогляду людей, зміни цінностей в області як матеріальної, так і духовної культури та формування нової – екологічної культури.

Звідси випливає: екологічна культура є органічна, невід'ємна частина культури, яка охоплює

ті сторони мислення і діяльності людини, які співвідносяться з природним середовищем. Людина набувала культурні навички тому, що перетворювала природу і створювала своє "штучне середовище", вона навчалася у неї. Нині прийшов час реалізації нагальної потреби формування у людини шанобливого ставлення до природи як невідмінної умови виживання. Тому одним з найважливіших показників рівня культури суспільства слід вважати не тільки ступінь його духовного розвитку, але і те, наскільки впроваджені екологічні принципи в діяльність людей по збереженню та відтворенню природних багатств.

З позиції сучасної культурології екологічна культура являє собою компонент культури суспільства в цілому і включає в себе оцінювання засобів, якими здійснюється безпосередній щоденний вплив людини на природне середовище, а також засобів духовно-практичного освоєння природи (відповідні знання, культурні традиції, ціннісні установки і т.д.). Поняття "екологічна культура" передбачає збереження і розвиток системи "суспільство - природа". Ми визначаємо екологічну культуру як морально-духовну сферу життєдіяльності людини, що характеризує своєрідність взаємодії з природою і включає в себе систему таких взаємопов'язаних елементів як екологічна свідомість, екологічне мислення, екологічне ставлення і екологічну діяльність.

На сучасному етапі розвитку системи дошкільної освіти в Україні найбільшій гостроти набула проблема пошуку нових форм і методів навчання й виховання, які сприяють формуванню пізнавальної активності дітей, їхньому всебічному розвитку, формуванню екологічної культури. Педагоги помітили, що особливу розумову активність дошкільнята проявляють при досягненні ігрової мети як в організованому навчанні, так і в повсякденному житті. Практика показала, що дидактичні ігри та вправи для розвитку екологічної культури є одним з найефективніших засобів навчання та виховання, адже гра є провідною діяльністю дітей дошкільного віку. Особливо цінним є такий вид роботи в різновіковій групі дошкільних навчальних закладів, де одночасно перебувають діти різного вікового діапазону.

Педагогічний словник пропонує таке визначення: «**Гра** – форма вільного самовияву людини, яка передбачає реальну відкритість світові можливого й розгортається або у вигляді змагання, або у вигляді зображення (виконання, репрезентації) якихось ситуацій, смислів, станів. Зміст гри рольової реалізується дитиною у взятій на себе ролі, згідно з певними правилами поведінки, що

регулюють її виконання. Тому всяка рольова гра це школа довільної поведінки й діяльності, властивої поведінці і діяльності дорослих» (Гончаренко, 1997: 73). Початок розробки теорії гри зазвичай пов'язують з іменами таких мислителів ХІХ ст. як Ф. Шіллер, М. Спенсер, В. Вундт. Розробляючи свої педагогічні, психологічні і, головним чином, естетичні погляди, вони розглядали гру як одне із найпоширеніших явищ життя, пов'язуючи походження гри з походженням мистецтва.

В енциклопедії освіти читаємо: «**Дидактика** (грец. *didaktikos* – повчаючий) – теорія навчання і освіти, галузь педагогіки й, виховання в процесі навчання... Предметом дидактики є навчальний процес, який передбачає визначення його мети, конструювання змісту, вибір форм, методів, способів, засобів, організації як для взаємодії суб'єктів навчання, так і для самоосвіти, що вимагає дослідження закономірностей, принципів, зв'язків між різними факторами, умовами, виявлення тенденцій їх впливу на результативність освіти, навчання і виховання особистості» (Енциклопедія освіти, 2008:184). Термін «дидактика» вперше вжив німецький педагог Вольфганг Ратке (1571 – 1635), але широке розповсюдження почалося після виходу в світ праць Я. А. Коменського, який у «Великій дидактиці» (1657) розробив зміст освіти, дидактичні принципи, методи.

Для дітей дошкільного віку важливе значення мають дидактичні ігри, і Семен Гончаренко дає таке визначення: «**Дидактичні ігри** – ігри для навчання й виховання дошкільників і школярів. Дидактичні ігри розвивають сенсорні (чуттєві) орієнтації дітей (на форму, розміри, колір, розташування предметів у просторі тощо), спостережливість, увагу, пам'ять, мислення, мову, мислення, мову, уміння рахувати. Вони мають також важливе значення для морального виховання, сприяючи розвиткові цілеспрямованості, витримки, самостійності, виробляють вміння діяти згідно з певними нормами» (Гончаренко, 1997: 89). Сутність дидактичної гри полягає у тому, що діти самостійно або з допомогою педагога вирішують завдання, запропоновані їм у цікавій ігровій формі, знаходять рішення, долаючи при цьому певні труднощі. Дитина сприймає розумову задачу як практичну, ігрову, це підвищує її розумову активність. Але гра для дитини не просто розвага. Гра для дошкільників – спосіб пізнання навколишнього. Граючись, вони вивчають кольори, форми, властивості матеріалів, просторові відношення, рослини, тваринний світ тощо. Дидактична гра вимагає складної розумової діяльності, тому вона сприяє здійсненню завдань розумового

виховання, насамперед його складової частини – сенсорного.

Дидактичні ігри також розвивають мову дітей: поповнюється і активізується словник, формується вміння правильно висловлювати свої думки. Дидактичні завдання багатьох ігор складені так, щоб навчити дітей складати самостійні розповіді про предмети, явища у природі і у суспільному житті. У грі розвивається здатність аргументувати свої твердження і доводити їх.

Дидактична гра як метод навчання використовується при ознайомленні з природою й навколишнім світом, для розвитку сенсорної та екологічної культури. Дидактична гра як форма навчання дітей містить два аспекти: навчальний (пізнавальний) й ігровий (цікавий). Вихователь вчить їх гратися, а діти, граючись, навчаються. Кожна дидактична гра має специфічне дидактичне (навчальне) завдання, що відрізняє її від іншої. Ці завдання обумовлені передбаченим програмою навчальним і виховним впливом педагога на дітей та можуть бути різноманітними (наприклад, уточнення і розширення словникового запасу при ознайомленні з живою і неживою природою, засвоєння знань про геобіоценози тощо). Наявність дидактичного завдання (або кількох) підкреслює спрямованість навчального змісту гри на пізнавальну діяльність дітей.

Такий вид роботи дозволяє, незважаючи на наочно-образний характер мислення дошкільників, знайомити їх не тільки видимими і відчутними зв'язками і відносинами, існуючими в природі, але і з прихованими причинами природних явищ. Важливо подарувати дитині не тільки радісне здивування натураліста, але і долучити її до усвідомлення природних взаємозв'язків і залежностей.

Екологічне виховання дітей дошкільного віку не просто одне із найважливіших завдань сучасного суспільства, це умова його подальшого виживання. Проведення такої роботи має особливості при роботі в різновіковій групі. При організації навчально-виховної діяльності у групі закладу дошкільної освіти, де перебувають діти різного віку, слід дотримуватися певних методичних рекомендацій. Робота може проводитися одночасно з усіма дітьми, але молодшим дітям дають простіші завдання. Але не всі заняття доцільно проводити одночасно з усіма вихованцями. Частина занять проводиться тільки з молодшими дітьми, частина – тільки з старшими. Дуже ефективним є співробітництво молодших і старших дошкільників. Співпраця дітей має величезний виховний потенціал. В різновіковій групі це співпраця особливо результативна, так як старші діти передають свій досвід молодшим. При цьому перші вдосконалю-

ють і закріплюють свої знання та вміння, а другі легше і успішніше завоюють матеріал. Особливо це помітно в продуктивних видах діяльності.

Вихователь повинен уникати довгих бесід, багатослівних пояснень, знаходити правильний темп і ритм заняття. Можливі хорові відповіді дітей всіх вікових підгруп, але за умови, що дошкільнята добре зрозуміли завдання. Наявність цікавого наочного матеріалу підтримує увагу та працездатність дітей різного віку. Іноді доцільно не видаляти молодших дітей з групи при організації роботи підгрупами. Молодші діти, які не беруть участь безпосередньо в занятті стають більш дисциплінованими, а так само мимоволі зацікавленими в тому, що роблять старші, вони стають слухачами і щось запам'ятають. У різновікових групах створюються сприятливі умови для спілкування молодших дітей зі старшими. У групах, укомплектованих таким чином, дитина два роки знаходиться у ролі молодшого і два – старшого за віком. Це важливо з точки зору дошкільників, які у молодшому віці потребують індивідуального спілкування з більш старшими дітьми. Навчальний процес у різновікових групах здійснюється з використанням фронтальних, групових та індивідуальних форм організації навчання.

Робота у таких групах має певну складність: вихователь повинен мати великий такт і майстерність, знання специфіки роботи з різними віковими групами, вміння співвідносити програмові вимоги з індивідуальними особливостями вихованців, здатність розуміти і бачити кожную дитину і всю групу. Звичайно такі групи функціонують у невеликих населених пунктах і входять у навчально-виховні комплекси. Але і у багатогрупових закладах дошкільної освіти можуть бути групи в яких перебувають діти різного віку. Звичайно група створюється при потребі за бажанням батьків. Таке комплектування груп дає змогу спільного перебування братів та сестер в одній групі, інших родичів, сусідів близького віку, які товаришують. Можуть бути різні форми роботи: фронтальна, робота парами, ступінчатий початок і кінець роботи, старші в ролі "вихователя" навчають малюків, контролюють виконання завдання. Є й інша форма організації навчання – робота з віковою підгрупою. При цьому краще вдається врахувати індивідуальні особливості дітей. Скорочується кількість організаційних моментів, завдяки чому підвищується змістова щільність заняття. Під час роботи вихователя з віковою підгрупою, у якій 10 – 12 дітей, є можливість спілкуватися з кожним із них, тобто здійснювати індивідуальний підхід. Тому результативність при

груповому навчанні значно вища, ніж при фронтальному.

Успіх під час проведення дидактичних ігор в різновіковій групі залежить від наявності роздаткового методичного матеріалу. Вихователь має постійно поповнювати і розширювати свій міні-методкабінет.

Методика роботи по формуванню екологічної культури з дітьми різновікової групи будується на емоційному впливі природи на почуття дитини – здивування, милування природними об'єктами і явищами. У роботі по екологічному вихованню дітей слід перед проведенням дидактичних ігор використати різноманітні форми і методи ознайомлення з природою в комплексі. Вибір форм і методів навчання та необхідність комплексного їх використання визначається віковими можливостями дітей, характером виховно-освітніх завдань, які необхідно вирішити вихователю.

У роботі з формування екологічної культури у дітей різновікової групи можна використовувати такі методи і прийоми: наочні методи (спостереження з підключенням різних аналізаторів, розгляд картин та ілюстрацій), словесні методи (бесіда, проблемні питання, розповіді, описи), практичні методи (праця в природі, екологічні акції, зображувальна діяльність з відображенням природи, ігри, праця і пошукова діяльність, досліди та експерименти, проблемні ситуації; метод проектів).

Куточок природи повинен стати одним з улюблених місць дітей в різновіковій групі. У природному куточку діти із задоволенням доглядають за рослинами, розміщують також різний природний та дидактичний матеріал, яким діти можуть користуватися самостійно та під керівництвом вихователя. В цьому ж куточку містяться дидактичні ігри про природу, картинки та ілюстрації до розділу «Світ природи», книги про мешканців куточка природи, енциклопедії, екологічні казки і розповіді, складені дітьми, які оформляють у вигляді книжок і т.д. Цікавим і доступним є створення альбому з фотографіями дітей в природному докільлі та світлин з явищами і об'єктами природи, за якими спостерігали. При наявності ноутбука такі світлини зберігають і періодично повертаються до їх перегляду.

Для виховання у дитини інтересу і позитивного ставлення до об'єктів природи використовуються різні методи: самостійна робота з роздатковим матеріалом; дидактичні ігри та ігрові вправи: «Хто зайвий?», «Що змінилось?», «З якого дерева листок?», «Знайди помилку», «Хто де живе?», «Хто що їсть?», «Де чий будиночок?», «В гості до

звірят», «На бабусиному подвір'ї», «В лісі, полі, на городі», «Плаває, літає, бігає, стрибає» тощо.

Важливо при кожній нагоді виявляти яскраве емоційне ставлення до події або ситуації. Такі уроки емпатії в дають можливість кожній дитині незалежно від віку навчитися слухати інших, висловлювати своє бачення ситуації, сприяють створенню позитивного психологічного клімату. Тому можна і потрібно залучати дітей до спільного пошуку об'єктів для гри, обговорення їх розташування, «адже дитинство та юність – це ті найважливіші моменти, коли ми маємо можливість сформувати необхідні емоційні звички, які згодом керуватимуть нашим життям» (Гоулман Д.(2019):29). Готовність дітей до засвоєння екологічної культури формується починаючи з раннього дитинства, і тому вихователям особливо в різновікових групах важливо розуміти найголовніші позиції, які пов'язані з емоційним інтелектом і сприятимуть формуванню як екологічної культури, так і емпатії та поведінці в дитячому колективі на засадах толерантності і поваги до інших. Даніел Гоулман вважає доцільним формування таких якостей особистості:

1. **Упевненості** як почуття контролю і самоконтролю, достатнє володіння тілом, поведінкою, відчуття дитини, що вона зможе виконати завдання або те, за що береться з своєї власної ініціативи і що при необхідності дорослі або старші діти їй допоможуть.

2. **Допитливості** як відчуття що навчання – справа надзвичайно корисна і приносить задоволення та схвалення, а на всі запитання вона може знайти відповідь як у книгах, особливо в енциклопедіях, так і звернувшись до старших.

3. **Цілеспрямованості** як бажання і здатності активно впливати на ситуацію і наполегливо йти до поставленої мети.

4. **Самоконтролю** як здатності передбачати і контролювати власні вчинки відповідно до свого віку та відчуття внутрішнього контролю.

5. **Зв'язок і здатність контактувати з іншими**, основою яких є відчуття, що співрозмовники розуміють її, а вона розуміє їх.

6. **Уміння спілкуватися** як бажання вербального обміну ідеями, почуттями з іншими та вміння цей обмін здійснювати. Це пов'язане з почуттям довіри, захищеності, задоволенням від контакту з оточенням, як дітьми, так і дорослими.

7. **Взаємодопомога**. Здатність узгоджувати свої потреби з потребами інших під час роботи в групі (там само:335).

Педагоги мають також керуватися такими **дидактичними принципами**: всебічного розви-

тку особистості, взаємозв'язку навчання й розвитку, перспективності, природовідповідності, систематичності й послідовності, врахування вікових та індивідуальних особливостей, дотримання міжпредметних зв'язків у навчанні, індивідуального підходу. Базові принципи екологічної етики сформулював Г. Марушевський а саме: «принцип збереження в різних формах (збереження дикої природи, збереження життя, збереження біорізноманіття, збереження цілісності, стабільності і краси екосистем, принцип єдності людини і природи, принцип відповідальності, принцип достатності, що тісно пов'язані з такими загальнолюдськими етичними принципами, як принцип ненасильства, принцип співробітництва, принцип гуманізму, принцип критичності, принцип творчості, принцип участі громадськості тощо» (Марушевський, 2001: 5).

Слід також виокремити **провідні педагогічні умови** формування у дітей екологічної культури:

- розвиток пізнавального інтересу в дітей, зацікавленості об'єктами і явищами природи шляхом емоційного викладу матеріалу;
- ознайомлення дітей з природоохоронною діяльністю людини;
- забезпечення синтезу ігрової діяльності та навчальної, поєднання спостережень у природі, образотворчої, музичної діяльності та мовлення, художнього слова та гри;
- збагачення природничого досвіду дітей;
- формування етичного ставлення до природи;
- збагачення природоохоронного досвіду дітей;
- інтеграція емоційно насичених видів діяльності дітей різного віку (образотворча, музична, художньо-мовленнєва, ігрова, спостереження в природі);
- створення розвивального середовища для «спілкування» дітей з об'єктами і явищами природи;
- професіоналізм педагога, його компетентність у галузі екології та інших природничих дисциплін, ступінь володіння різними видами природоохоронної роботи, творчий підхід до використання природи в навчально-виховному середовищі; глибоке розуміння внутрішнього світу, можливостей і потреб дітей різного віку, чутливість до краси природного оточення, володіння педагогічними технологіями, обізнаність з народною творчістю та творами дитячих письменників і поетів.

Ефективними **методами** для формування у дітей різновікової групи екологічної культури є: *інформаційно-рецептивні* (розповіді вихователя про екологічні залежності в світі природи,);

репродуктивні (наслідування дітьми зразка креативної поведінки педагога, батьків та інших родичів, вправління у добрих справах); *евристичні* (бесіди узагальнюючого характеру про стосунки живих організмів в природному середовищі; ситуація сумніву вихователя; ігрові вправи, дидактичні ігри; художньо-дидактичні ігри й вправи; творчі завдання, конкурси малюнків, ситуації успіху, «входження в картину», творчі ігри, природознавчі вікторини, описування картин на природничу тематику; придумування своєї назви картини; ствердження-провокація (навмисна помилка вихователя при описі ситуацій у світі природи: *практично-ігрові* (створення ігрових ситуацій для активного спілкування дітей з казковими персонажами – тваринами та рослинами, природознавчі спостереження; *творчі* (проект «художньо-творчі завдання», «входження в картину»).

Провідними **формами** роботи щодо формування у дітей різновікової групи екологічної культури засобом дидактичної гри є: природознавчі заняття; інтегровані заняття (сприймання репродукцій, образотворча діяльність, музика, розповіді вихователя, бесіди, розповідання казок і легенд); екскурсії в музеї; виставка репродукцій картин на природничу тематику; вікторини на закріплення знань про природу, дидактичні та сюжетно-рольові ігри, заняття-подорожі до заповідників, екскурсії до музею; заняття-казки, інтегровані заняття, екскурсії до картинної галереї, виставки картин, самостійна образотворча діяльність, конкурси малюнків тощо.

Отже, формування екологічної культури є усвідомлення людиною своєї належності до навколишнього світу, єдності з ним, усвідомлення необхідності прийняти на себе відповідальність за здійснення стабільного розвитку цивілізації і свідоме включення в цей процес. Екологічна культура як частина загальної культури є процесом, який пов'язаний з освоєнням і нарощуванням знань, досвіду, технологій і передачею їх старшим поколінням молодшому у вигляді моральних понять. В той же час екологічна культура є результатом виховання, який виявляється у вмінні індивіда досягати гармонійних відносин з навколишнім світом і самим собою. У дитинстві це вміння формується в процесі засвоєння спеціальних знань, розвитку емоційної сфери та практичних навичок екологічно доцільної взаємодії з природою і соціумом.

• **Висновки та перспективи подальших досліджень.** Таким чином, дидактичні ігри при планомірному систематичному використанні сприятимуть формуванню екологічної культури

в дітей різновікової групи. Представлені методи і прийоми роботи дають можливість педагогам підвищити педагогічну майстерність, створити позитивний емоційний клімат у групі, зацікавити дітей природними закономірностями. Подальшого дослідження потребують питання формування

етичного ставлення до природи в ігровій діяльності, зокрема в різних видах ігор. Перспективи подальших досліджень також убачаємо в розробці методики формування у дітей дошкільного віку екологічної культури засобами інтеграції різних видів мистецтв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. "Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти" (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція: Наказ від 12.01.2021 № 33. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення 01.05.2022)
2. Виховання та навчання дітей дошкільного віку в різновікових групах: курс лекцій з дисципліни для студентів денної та заочної форми навчання напряму підготовки 6.010101 «Дошкільна освіта». укладач О. М. Попович. Мукачево : МДУ, 2018. 104 с.
3. Гончаренко С. Ю. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
4. Гоулман Д. Емоційний інтелект. Харків: Віват, 2019. 512 с.
5. Мусієнко М. М., Серебряков В. В., Брайон О. В. Екологія. Охорона природи: Словник-довідник. Київ: ТОВ "Знання", 2002. 550 с.
6. Енциклопедія освіти. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
7. Короткий тлумачний словник української мови. Укладачі Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, В. Л. Карпова. Київ: Радянська школа, 1978. 296 с.
8. Марушевський Г. Б. Базові принципи екологічної етики: автореферат дис. на здобуття ступеня кандидата філософських наук: 09.00.09. Київ: Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2001. 20 с.
9. "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України": Указ Президента України №392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення 01.05.2022)
10. Харарі Ю. Homo Deus. За лаштунками майбутнього. Київ: Форс Україна, 2020. 512 с.
11. Цілі сталого розвитку ООН: UNDP Україна. 2016. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html> (дата звернення 01.05.2022)

REFERENCES

1. "Pro zatverdzhennia Bazovoho komponenta doshkilnoi osvity" (Derzhavnoho standartu doshkilnoi osvity) nova redaktsiia: Nakaz vid 12.01.2021 № 33. ["About approval of the Basic component of preschool education (The state standard of preschool education. New edition": the decree from 12.01.2021 №33)]. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (accessed: 01.05.2022) [in Ukrainian]
2. Vykhovannia ta navchannia ditei doshkilnoho viku v riznovikovykh hrupakh: kurs lektsii z dystsypliny dlia studentiv dennoi ta zaochnoi formy navchannia napriamu pidhotovky 6.010101 «Doshkilna osvita» [Education of preschool age children in different-age groups: the course of lectures for the students in preschool education]. compiler O. M. Popovych. Mukachevo : MDU, 2018. 104 p. [in Ukrainian]
3. Honcharenko S. Yu. Ukrainnyi pedahohichniy slovnyk. [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv: Lybid, 1997. 376 p. [in Ukrainian]
4. Goleman D. Emotsiinyi intelekt. [Emotional intelligence]. Kharkiv: Vivat, 2019. 512 p. [in Ukrainian]
5. Musiienko M. M., Serebriakov V. V., Braion O. V. Ekolohiia. Okhorona pryrody: Slovnyk-dovidnyk. [Ecology. The protection of nature. The dictionary]. Kyiv: TOV "Znannia", 2002. 550 p. [in Ukrainian]
6. Entsyklopediia osvity. [Encyclopedia of Education]. Kyiv: Yurinkom Inter, 2008. 1040 p. [in Ukrainian]
7. Korotkyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy. [The short dictionary of Ukrainian language] Compilers D. H. Hrynchyshyn, L. L. Humetska, V. L. Karpova. Kyiv: Radianska shkola, 1978. 296 p. [in Ukrainian]
8. Marushevskiy H. B. Bazovi pryntsyipy ekolohichnoi etyky: avtoreferat dys. na zdobuttia stupenia kandydata filosofskykh nauk: 09.00.09. [The basic principles of ecological ethic] Kyiv: Instytut filosofii imeni H.S. Skovorody NAN Ukrainy, 2001. 20 p. [in Ukrainian]
9. "Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku "Pro Stratehiuu natsionalnoi bezpeky Ukrainy": Ukaz Prezydenta Ukrainy №392/2020. ["About the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine "About the Strategy of the national security of Ukraine": The decree of the President of Ukraine №392\2020] URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (accessed: 01.05.2022) [in Ukrainian]
10. Harare Y. Homo Deus. Za lashtunkamy maibutnoho. [Homo Deus: A Brief History of Tomorrow] Kyiv: Fors Ukraina, 2020. 512 p. [in Ukrainian]
11. Tsili staloho rozvytku OON: UNDP Ukraina. [Sustainable development goals: UNDP Ukraine]. 2016. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html> (accessed: 01.05.2022) [in Ukrainian]